

Ara Rauch (szerk.):
Szókereső írószótár. Magyar főnevek szókapcsolatai
(Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2024. 826 oldal)

A szótárak választékának palettája rendkívül széles körű: léteznek egynyelvű és kétnyelvű, vagy akár kettőnél is többnyelvű változatok. Az egy- és kétnyelvűek körébe tartoznak a szójelentést tételező értelmező szótárak, kiadásaik legkülönbözőbb terjedelmében. Ezek elsősorban az anyanyelvű nyelvhasználók számára készülnek. Nagy a választéka a nyelvet tanulóként elsajátító alanyok számára kiadott szótáraknak is. Az ún. „tanulói szótárak” zöme is szójelentés-értelmező funkciójú. Ezek mellett tucatnyi más, speciális típusú szótár létezik: szinonimaszótárak, kollokációs szótárak, kifejezés- és szólásszótárak, helyesírási útmutató szótárak, a szavak történetét és eredetét reprezentáló szótárak, terminológiai, adott szakmák profilját reprezentáló szótárak és mások.

A jelen recenzió tárgyát az Ara Rauch főszerkesztő és Kiss Gábor szerkesztő, valamint akadémiai munkacsoportjuk által a magyar lexikográfiai szakirodalomban elsőként szerkesztett magyar főnévi kollokációs szótár képezi. Az angol nyelvész, John Rupert Firth definíciója nyomán *kollokáció*-nak az egymás társaságában magas arányban előforduló lexikális egységek kapcsolatát nevezzük (Firth 1957: 11). Ennélfogva a kollokáció elsősorban morfoszintaktikai alapú, lexiko-grammatikai jelenségnek, frazeológiai státusú lexikai egységnek, szószerkezeti kapcsolatnak tartható. A korpusznyelvészet diszciplinájának megalapozója, John Sinclair nézete szerint a kollokációk a nyelvhasználók lexikális memóriájában előrekonstruált jelentéses kapcsolatok formájában rögzítettek, melyek alapját képezik az ún. idiomatikus konstrukciók nyelvhasználatának (Sinclair, 1991: 110, 173). A kollokációval foglalkozó nemzetközi szakirodalmat a lexikális kapcsolat jelentésalapú természetének kutatása (pl. az ún. szemantikai prozódia megvalósulása) mellett a diszkurzív/textuális alapú mennyiségi arányszám mutatóinak vizsgálata uralja.

Ahogy az a könyv címében is kifejezést kap, a szótár célközönségének a szerkesztők olyan, a magyart anyanyelvként beszélő egyének sokaságát tartják, akik nyelvhasználatuk beszédtevékenységük mellett kiterjed lexikális kifejezésük választékosságának igényére. Emellett ajánlják a szótárt a magyart idegen nyelvként elsajátító tanulóközönségnek is, azzal a céllal, hogy tájékozódhassanak a lexikális kifejezések használatát illetően abban, „hogyan egy adott szóhoz melyik szót kell és lehet hozzáilleszteni, hogy szépen csengő, helyes magyar szókapcsolatot hozzanak létre”. Recenzorként azonban a használati célkitűzés ilyenén megfogalmazásával, annak erőteljesen preskriptív tónusa miatt nem érthetők egyet. Ugyanis ennek megvalósíttatása helytelen módon befolyásolná, korlátozná a lexikális nyelvi reprezentáció szabadságát és nyelvhasználati kreativitását.

A „Szókereső írószótár” adatainak forrása „A magyar nyelv értelmező szótára”, melynek megjelenésére 1958 és 1961 között került sor. A hétkötetnyi szótár 58.000 címszót tartalmaz. Indokolatlan számomra, hogy Ara Rauch és munkatársai miért egy ilyen, a múlt évszázad közepén készített akadémiai szótárt választottak ki arra a célra, hogy adataiból a 21. században kollokációs szótárat szerkesszenek, mégpedig azzal a céllal, hogy általa segédanyagot biztosítsanak korunk nyelvhasználóinak, ugyanis annak szóanyaga számos, leginkább kollokációs tekintetben nem tükrözi, nem is tükrözheti a mai magyar nyelvhasználatra jellemző lexikális szókapcsolati formák állapotát. A Szókereső írószótár 6545 – a szerkesztők által az Előszóban említett (5 és 9. oldal), meglátásuk szerint a magyar nyelvben leggyakrabban megjelenő főnévi lexikális kapcsolatokkal előforduló – címszó 124.500 kollokációját tartalmazza. Ennek listáiból azonban számos, a mai nyelvhasználatban nagy gyakorisággal előforduló példa kimaradt, köztük például a magyarra oly jellemző, különféle típusú szóösszetételek. Példaként említem ezekre a hiányokra a *tűz* címszó alatt olyan összetételek kimaradását, mint a jelzős szerkezetű *tűzpiros*, a nominálisan összekapcsolt *tűzfészek*, *tűzgolyó*, *tűzkerék*, *tűzmadár*, *tűzvész*, az építészetben előforduló *tűzfal*, mely a mai számítógépes nyelvhasználat alapszókincséhez is tartozó lexikális egység. A *vér* címszó alatt nem szerepel a *vérvörös* és a *vérkép* a számos feltüntetett nominális alapú szóösszetétel mellett. Több tucatnyi hasonló kollokatív szókapcsolat reprezentációja hiányzik a kötetből. Érdekes kapcsolatot képez a *tűz* és a *vér* jelzős összetételű kollokációja a *tüzesvérű* példában, mely konstrukció, talán nem véletlenül, nem szerepel a mintegy 60 évvel ezelőtt szerkesztett forrásban. Jelzős főnévi kollokációi között kiemelt gyakorisággal rendelkezik a *tüzesvérű paripa/menyecske* konstrukció.

A szótár nem ad számot címszavainak tételezésében az igekötő által az ige alapjelentésének bővülését, tágabbá válását kiváltó mechanizmusok lexikális megnyilvánulásáról, a deverbális képzésű főnevek heterogén természetű reprezentációjáról, tudáskeret-vonzatukról (‘frame-relatedness’) és kollokációs sajátosságairól. Ennek tudományos igényű felmérésére egy, a magyar nyelvre vonatkozó kollokációs szótár lehetőséget biztosíthatna. Ennek hiánya dacára mégis a szerkesztők helyes döntése konstatalható amellett, hogy gyűjtésükben az ilyen természetű főnévi konstrukciókat külön szótári tételekként szerepeltetik (lásd többek között a *szív*, *fut*, *olvas*, *jelent* igék igekötővel ellátott deverbális nomenjeinek tételeit és azok kollokációit).

További hiányt képez a szótárban, hogy a szerkesztők a nominális alapú idiomatikus és metaforikus tartalmakat teljes mértékben figyelmen kívül hagyták. A szerkesztők részéről a szótárról általános és szakmai orientáltságú tájékoztatást nyújtó bevezető fejezetben ennek a döntésnek semmiféle indoklása nem olvasható.

A szócikkek felépítéséről a mindössze 18 oldalas Előszó ad ismertetést (8–21). Minden szócikket címszó vezet be, amit a szótár kollokációs profiljából fakadóan

természetesen nem követ a szótétel jelentéseinek hagyományos módon történő értelmező azonosítása. A címszó után maximum 6 sorszámra tételezetten szerepelnek az adott lexikális egység aspektuscsoportjai. Ezek, a szerkesztők megfogalmazása szerint „egy-egy szó nyelvbéli helyzetét” mutatják meg. Hangsúlyozzák továbbá, hogy „az egyes aspektusok között nincs éles határvonal, sok esetben a szótár szerkesztői egyéni nyelvi kompetenciájának, nyelvérzékének függvénye volt egy-egy szótári nyelvi egység, kollokáció besorolása valamely aspektuscsoportba” (15). Az aspektuscsoport fogalmának ilyen, szakmai szempontból definiálatlan megfogalmazása tulajdonképpen értelmezhetetlen a szakmai olvasó, de egyúttal az általános nyelvhasználó számára is. A kollokációk tételezésének illetően megközelítése súlyos hiba. Mind az *aspektuscsoport*, mind pedig a *nyelvbéli helyzet* fogalma definiálásra szorul. A fenti idézet, mely szerint a szótételek mögötti jelentéses csoportok megadása a szerkesztők intuitív, egyéni megítélésének függvénye, megkérdőjelezi a címszó jelentése mögötti kollokatív szókapcsolatok „aspektusbeli” viszonyának megítélését és reprezentációját a szótárban.

A szerkesztők helyesen mutatnak rá arra, hogy az általuk főképp morfoszintaktikai eszközökkel deklarált hatféle aspektuscsoport nem mindegyike reprezentált egységesen az egyes szótételek jelentésében. A kollokatív illeszkedésnek ezt a fontos tényezőjét módszeresen követték a szóegységek jelentésviszonyainak tételezésében.

További hibának ítélem meg a szerkesztők által az Előszó 21. oldalán deklarált szempontot, mely szerint a szótár „nem közli teljeskörűen a címszó enciklopédikus, ismerettári háttérét”. Ugyan a kollokációs szótárak nem jelentésmeghatározás alapján szerkesztettek, a lexikális vonzatkörök tételes reprezentációja mégis lehetőséget ad(na) arra, hogy az egyes szótételek prototípusos jelentései az enciklopédikus alapú tudáskereti (frame-based) és háttér- (scenic knowledge-based) ismeretek figyelembevételével tételeződjenek, sorrendileg konceptuálisan rögzített ismérvek alapján (lásd Andor, 1985: 212–218; 2010). A szójelentések ilyen, kollokációkra alapozott megkülönböztetésének rendkívül fontos szerepe van/lehet a mögöttes kontextuális, lexikális-pragmatikai természetű ismérvek szótári reprezentálásában. Márpedig ennek a szempontnak az érvényesítése, megjelenítése nem kapott helyet a Szókereső írószótárban. A kollokációk sorrendjét a mentális lexikonban tárolt, benne aktivált és onnan kiemelt tudáskeret-alapú tartalom kognitív szálienciájának mentén kellene tételezni. Ehhez azonban ismerni kellene ennek a lexikális faktornak a címszó jelentése szempontjából releváns asszociatív alapon megnyilvánuló potenciális tényezőit.

Alapvető problémáját képezi egy kollokációs szótárnak az a tény, hogy gyűjtött szóanyaga nem korpusznyelvészeti eljárásokra alapozott. Sajnos a Szókereső írószótár ilyen szakkönyv. Amint az a fentiekben említésre került, lexikális forrásanyaga egy mintegy 60 évvel korábban készült nyelvészeti forrásra épül,

amikor a korpusznyelvészet diszciplínájának gyakorlatilag az alapjait sem fektették még le a kutatók. A kollokációk rendszerszerű tanulmányozására csak jóval később került sor, kezdetben az alkalmazott, majd jóval később az elméleti nyelvtudományban, a nagy volumenű nyelvi, elsősorban lexikális alapú korpuszok fejlesztése során. Ennélfogva a Bárczi Géza és Országh László szerkesztői vezetése mellett létrehozott magyar értelmező szótár teljes anyaga nem lehetett korpuszalapú, vagy akár számítógépes eszközökkel gyűjtött munka. A kollokációk vizsgálata, azaz gyűjtése és adatolása során viszont erre feltétlenül szükség lenne. A szókapcsolati előfordulások kollokációs alapú feldolgozása során elengedhetetlenül szükséges a gyűjtött szóanyag gyakorisági mutatóinak komputációs értékelése (Kosem, 2016: 82–83). Ilyen mutatók a jelen szótár lexikális tételeinek esetében sehol sem szerepelnek. Ez pedig határozott gyengesége a jelen recenzió tárgyát képező, magát kollokációs szótárnak tartó műnek.

A fentiek alapján kimondható, hogy a Szókereső írószótár nem nyerte el recenzorának tetszését. Nem tartom hasznos segédeszköznek, sem az írástevékenységet folytató, a nyelvi kifejezőmód választékosságára törekvő magyar anyanyelvű nyelvhasználó, sem pedig a nyelvtanuló számára. Ennélfogva az Előszóban leírt célközönsége nyelvi igényeit véleményem szerint nem képes teljesíteni.

Hivatkozott irodalom

- Andor József (1985). On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica*, VI/2, 212–221.
Andor József (2010). Discussing frame semantics. *Review of Cognitive Linguistics*, 8/1, 157–176.
Bárczi Géza & Országh László (1958–1961). *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Firth, John Rupert (1957). *Papers in Linguistics*. Oxford.
Kosem, Iztok (2016). Interrogating a corpus. In Durkin, Philip (szerk.), *The Oxford Handbook of Lexicography* (76–93). Oxford: Oxford University Press..
Sinclair, John (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

ANDOR JÓZSEF
Pécsi Tudományegyetem
Angol Nyelvészeti Tanszék
andor.jozsef@t-online.hu